

Dikmen, Çiğdem Belgin-Ferruh Toruk (2021). "Somut Kültür Mirasının Korunması Kapsamında Göreme Anıtsal Yapılarının İrdelenmesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 11-54.

SOMUT KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI KAPSAMINDA GÖREME ANITSAL YAPILARININ İRDELENMESİ

EXAMINATION OF THE MONUMENTAL BUILDINGS OF GÖREME IN THE SCOPE OF THE PROTECTION OF THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Doç. Dr. Çiğdem Belgin DİKMEN*
Yozgat Bozok Üniversitesi
cbelgin.dikmen@gmail.com

Öğr. Gör. Ferruh TORUK **
Yozgat Bozok Üniversitesi
ferruhtoruk@yahoo.com

Öz

Neveşehir iline bağlı Göreme ilçesi; İç Anadolu'nun güneydoğusunda volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer alan ve pek çok ili kapsayan Kapadokya Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Göreme, ilk kez Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 17.10.1976/A.69 sayılı kararı ile onaylanan 1/25.000 ölçekli Kapadokya Çevre Düzeni Planı içinde yer almaktadır. Yerleşimde 1965 yılında hazırlanan imar planı uygulanmamış, yeni koruma amaçlı imar planı ise 1987 yılında onaylanmıştır. Bu plana göre; doğal ve kentsel sit alanları ile çevrili olan Göreme'de Kültür Bakanlığı Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 01.03.1989/372 sayılı kararı ile Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde dört cami (Gaferli, Aydınlı, Bahçeli ve Halil Ağa), iki kilise ve bir çeşme olmak üzere toplam yedi anıtsal yapı tescil edilmiş, bir çeşmenin de tescili önerilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5975-1552

** ORCID: orcid.org/0000-0001-9851-4269

Bu çalışmanın amacı Göreme’de uygulanacak Koruma Amaçlı İmar Planı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışarısında yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken anıtsal yapıların irdelenmesidir. Çalışma kapsamında tarihsel süreç içerisinde yerleşimin mekânsal yapısının gelişimi, somut kültür mirasına ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları ile yerleşimde tescillenen ve tescili önerilen anıtsal yapıların mimari özellikleri irdelenmiş, Göreme’nin bütüncül bir yaklaşımla korunmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göreme, somut kültür mirası, koruma, Koruma Amaçlı İmar Planı

Abstract

Göreme district of Nevşehir province, in the Cappadocia Region, is located on a belt formed by volcanic activities in the southeast of Central Anatolia and covers many provinces. Göreme is included in the 1/25.000 scaled Cappadocia Environmental Plan, which was approved for the first time by the decision of the High Council of Monuments, numbered 17.10.1976/A.69. The zoning plan prepared in 1965 could not be implemented in the settlement, and the new conservation zoning plan was approved in 1987. According to this plan; in Göreme, which is surrounded by natural and urban protected areas, four mosques (Gaferli, Aydınli, Bahçeli and Halil Ağa), two churches and a fountain are part of the Göreme Urban Protected Area, with the decision reference number 01.03.1989/372 of the Kayseri Cultural and Natural Heritage Preservation Board of the Ministry of Culture. The seven monumental buildings mentioned above were all registered, including four mosques, two churches and a fountain, and the registration of a fountain was proposed. The aim of this study is to examine the monumental buildings within and outside the Urban Site, which should be preserved and transferred to future generations, within the scope of tangible cultural heritage, and the Conservation Plan to be implemented in Göreme. Within the scope of the study, the following were examined: the development of the spatial structure of the settlement as a historical process; the conservation decisions regarding Göreme’s tangible cultural heritage; the works of the Conservation Zoning Plan, and the architectural features of the monumental structures both registered and proposed for registration. Suggestions were put forward for the protection of Göreme using a holistic approach.

Keyword: Göreme, tangible cultural heritage, protection, Conservation Zoning Plan

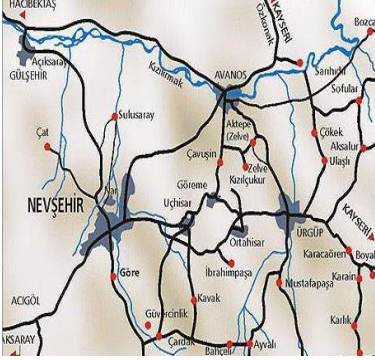
1. Giriş

Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hususları ve bunlarla ilgili gerçek ve tüzel kişilerin görev ve sorumluluklarını kapsayan 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. Maddesi taşınmaz kültür varlığı örneklerini tanımlamakta ve kültür ve tabiat varlıklarının tarih, sanat, bölge ve diğer özellikleri dikkate alınarak örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan eserlerin, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenmesine ilişkindir (Anonim 1). Ayrıca Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun *Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımlarına İlişkin Esasları Düzenleyen 660 No'lu İlke Kararı* yapıları, kendi başlarına bir tarihi ve estetik değer taşımaları ya da kentlerin tarihi kimliğini oluşturan kentsel sitler, sokaklar ve silüetlerin öğeleri olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Buna göre toplumun maddi tarihini oluşturan kültür verileri içinde tarihsel, simgesel, anı ve estetik nitelikleriyle korunması zorunlu yapılar *Anıtsal Yapı (1. Grup Yapı)*; kent ve çevre kimliğine katkıda bulunan kültür varlığı niteliğindeki yöresel yaşam biçimini yansıtan yapılar ise *Sivil Mimarlık Örnekleri (2. Grup Yapı)* olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2). Anıtsal ve sivil mimarlık örnekleri taşınmaz, somut kültür mirasımızı oluşturan ve sürdürülebilir bir yaklaşımla gelecek nesillere korunarak aktararak korunması gereken değerlerdir. Göreme sahip olduğu doğal yapı ve somut kültür mirası kapsamında sivil mimarlık örnekleri olan geleneksel konutları ve anıtsal yapıları ile Kapadokya Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biridir.

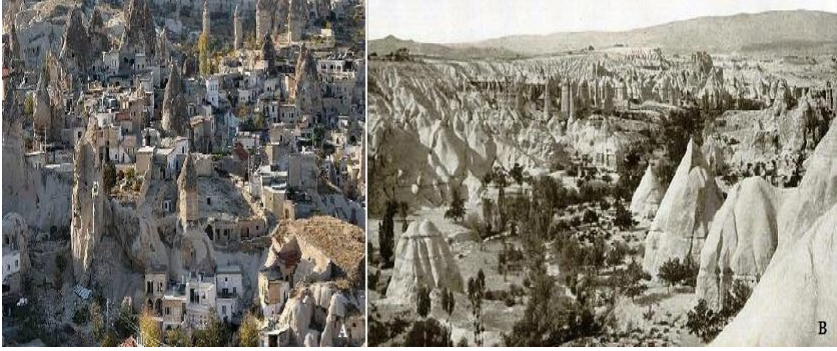
Nevşehir ilinin 12 km kuzeydoğusunda, etrafı vadilerle çevrili bir bölgede yer alan Göreme; batıda Aksaray ve kuzeybatıda Kırşehir ile komşudur. Nevşehir'in Ürgüp ve Avanos ilçeleri ile yakın konumda olan Göreme'ye yerleşimden yaklaşık 150-200 m yüksekte, doğu-batı yönünde devam eden Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılmaktadır (Şekil 1). Kapadokya Bölgesi'ndeki pek çok yerleşim gibi volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer alan Göreme; yaklaşık 60 milyon yıl önce üçüncü jeolojik devir başında yanardağların püskürttüğü lavlar ve

küllerin volkanik bir örtü olarak yayıldığı (Ramsay, 1960: 343), bazalt içeren sağlam bir kabuk üzerinde hava ile temas ederek sertleşen volkanik küllerin oluşturduğu (Alev, 2014: 7) beyaz tuf ve kaya tabakasından oluşan engebeli yüzeyler ve vadilerden oluşan bir arazi yapısına sahiptir (Ötüken, 1987: 7; Kostof, 1989: 9; Thierry, 2002: 11-13). Yerleşimin başlangıçta lavlar ve küllerden kaynaklanan arazi yapısının; süreç içerisinde su kaynakları, gece-gündüz ısı farklılıkları ve yağmur, rüzgâr, don gibi meteorolojik olayların da etkisiyle doğal olarak biçimlenmiş engebeli yüzeyler, irili ufaklı vadiler, mağaralar ve yassı, sivri kaya tepelikleri olan peri bacalarından oluştuğu söylenebilir (Fotoğraf 1). İçeri Dere ve Uzun Dere'nin birleştiği alanda kurulan yerleşim; güneyde ve doğuda yoğun yapılaşmanın olduğu alanlar ile sınır oluşturacak biçimde doğal kaya kütleleri, kuzeyde ise açık bir çanak biçiminde yükselen yerleşime uygun tepeler ile çevrilidir. Göreme'de arazi yapısını batıda Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılan bakı terasları ile kademelendirilmiş, doğuda yerleşme sınırında başlayan eğimli kaya kütlelerinin sınırlandırdığı eğimli yüzeyler ve kuzeyde İçeri Dere ve Uzun Dere'nin sınır oluşturduğu tepeler ile diğer bölgelere kıyasla görece daha düz bir topografyaya sahip alanlar oluşturmaktadır. Yerleşimde birbirinden farklı özelliklerde dört jeolojik yapı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki en alt seviyede gevşek tüften oluşan, Uzun Dere'nin her iki yamacında ve güneyinde yaklaşık 150-200 m genişliğinde alanlar kaplayarak kuzeye doğru devam eden vadi içlerinde, eğimli ve şevlerle bölünmüş alanlar ile yollarda görülen oluşumlardır. Gevşek tuf alanlarının çevresini, eğimli yerleşim alanlarını, kayalıkları kaplayan ve peri bacalarını oluşturan ikinci seviye daha sıkı tuf tabakasına ve yapılaşma için en uygun zemine sahip alanlardır. Genellikle zayıf tuf yapısına sahip olan, kaya kopmaları ve peri bacalarının tahrip olmasına da neden olan üçüncü seviye; ikinci seviyenin üzerinde yaklaşık 1-2 m kalınlığındaki bir katman oluşturmaktadır. Son seviye ise dere yatakları ve yakın çevresinde yol açma nedeniyle oluşan dolgu alanlarıdır. Göreme; Nevşehir ili gibi güney-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan fay hattının dışında ve 2. ve 3. derece deprem kuşaklarında kaldığından depremlerden daha az

etkilenmekte ise de zayıf tuf yapısına sahip bazı peri bacalarının depremlerde zarar gördüğü söylenebilir.



Şekil 1: Göreme Konum (Google Görseller, Göreme Haritası)



Fotoğraf 1: Göreme A.(Google Görseller, Göreme) B.(Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Doğal ve arkeolojik yapısı ile geçmiş uygarlıklarla biçimlenen mekânsal yapı içerisinde geleneksel konutları ve anıtsal yapıları ile Göreme; Kapadokya Bölgesi içerisinde önemli ve markalaşmış turizm bölgelerinden biridir. Yerleşimde son yıllarda gelişen ve en önemli ekonomik faaliyet olan turizm; pek çok işkolunu desteklemekte, konaklama birimlerinin yanı sıra, günübirlik turistlerden yeme-içme, rekreatif etkinlikler ve hediyelik eşya satışında da önemli gelir elde edilmektedir. Geçmiş yıllara kıyasla aile başına düşen ortalama tarım toprağının azalması, tarım alanlarının parçalı ve sınırlı, verimin ve halkın alım gücünün düşük olması nedeniyle giderek azalan tarımsal faaliyetler

ekonomik yapıyı canlı tutan ikincil faaliyetlerdir. Göreme’de tarımsal üretim içerisinde önemli bir yer tutan üzüm; yaş ve kuru meyve, yöresel adı ile köftür (bir çeşit cevizli sucuk), pekmez, şıra ve şarap imalatı ile yöre ekonomisine katkı sağlamaktadır. Geçmişte tarımsal faaliyetler ile birlikte sürdürülen hayvancılık günümüzde yerli halkın gereksinimini karşılamaya yöneliktir. Yerleşimde tüflerin oyulması ile elde edilen depolar narenciye ve patates gibi ürünlerin muhafaza edilmesine olanak tanımaktadır. Göreme’de tarımsal faaliyetler içerisinde yer alan şarap imalatı bir diğer iş koludur. Tarımsal faaliyetler dışında düşük oranda imalat, hizmet sektörü ile küçük el sanatları yerleşim ekonomisine çeşitlilik kazandırmaktadır (Uğuz 2012: 95).

Göreme’de tuf yataklarının aşınması ile kendiliğinden oluşan doğal arazi yapısı içerisinde peri bacaları ve kayalık alanlarda insan eliyle oluşturulmuş kaya oyma mekânlar Göreme’nin somut kültür mirası içerisinde yer alan doğal öğelerdir. Kaya oyma mekânlar ve peri bacaları geçmişten günümüze konut, depo, güvercinlik ve şapel, kilise gibi işlevlerle kullanılmıştır (Alev, 2014: 8). Bundan başka Göreme’de geleneksel yapım yöntemleri ve yöresel taş, ahşap gibi çevre dostu, sürdürülebilir yapı malzemeleri ile bölge halkının yaşam biçimine uygun biçimde tasarlanmış ve uygulanmış geleneksel konutlar ile anıtsal yapılar yerleşimin somut kültür varlıklarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı Göreme’de uygulanacak Koruma Amaçlı İmar Planı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken anıtsal yapıların irdelenmesidir. Çalışma kapsamında tarihsel süreç içerisinde yerleşimin mekânsal yapısının gelişimi, somut kültür mirasına ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları ile yerleşimde tescillenen ve tescili önerilen anıtsal yapıların mimari özellikleri irdelenmiş, Göreme’nin bütüncül bir yaklaşımla korunmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Somut Kültür Mirası Kapsamında Göreme’nin Mekânsal Yapısı

Göreme’nin günümüzde sahip olduğu somut kültür mirasını tüm boyutları ile algılayabilmek için öncelikle yerleşimin tarihsel

süreç içerisinde mekânsal yapısının gelişimi, Göreme'nin somut kültür mirasını oluşturan geleneksel konutlar ve anıtsal yapılara ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) çalışmaları ile somut kültür mirası kapsamında yerleşimin sahip olduğu anıtsal yapılar mimari özellikleri ile irdelenmiştir.

2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Göreme'nin Mekânsal Yapısının Gelişimi

Göreme'nin adının Rumca Matianni (Matiano) kelimesinden geldiği ve yerleşimin yaygın kullanımla Matchan olarak bilindiği söylenmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde yerleşimin adı önce Avcılar, daha sonra Göreme olarak değiştirilmiştir. Az sayıda olmakla birlikte Kapadokya Bölgesi'nde gerçekleştirilen prehistorik araştırmalar ile ortaya çıkarılan M.Ö. 7 binlere tarihlenen yerleşimler ile M.Ö. 3000'lere tarihlenen höyükler, bölge ile birlikte Göreme ve çevresinin de Neolitik Dönem'den günümüze çeşitli uygarlıklar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

M.Ö. 1600'lerde Hitit egemenliğinde olan Göreme'de (Efe, 2019: 1211), Hitit Dönemi'ne tarihlenen yerleşim alanlarına ilişkin veriler bulunmadığından, bu dönemde yerleşim alanları tespit edilememektedir. Daha sonra çeşitli kavimler arasında zaman zaman el değiştiren yerleşimin (Thierry, 1971: 129; Tekin, 2000: 218; Karaca, 2013: 7), Kimmerler (M.Ö. 700-650), Medler (M.Ö. 585) ve Perslerin (M.Ö. 350) egemenliğine girdiği bilinmektedir (Ötügen, 1987: 3, 9; Strabon, 2012: 47). Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılma sürecinde misyoner olarak pek çok havarinin bölgeye geldiği bilinmekle birlikte, Göreme'de havarilerin varlığını gösterir kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak Havari Petrus'un bir mektubunda bölgede yaşayan Hristiyan cemaatin varlığından söz etmesi (Kostof, 1989: 25; Alev, 2014: 10) ve günümüzde Göreme Orta Mahallesi sınırları içinde yer alan ve mimari özelliklerinden bu dönemde inşa edildiğini söylenebilecek Bezirhane Kilisesi'nin varlığı; Göreme'de yerleşim sürecinin Erken Hristiyanlık Dönemi'nde (M.S. 300-400) ve Bezirhane Kilisesi çevresinde başlamış olabileceğini düşündürmektedir (Epstein, 1980: 29; Ostrogorsky, 2011: 90-91). Yaşadığı yer bilinmemekle birlikte Göreme'de yaşadığı aktarılan

Aziz Hieron'un varlığı da (Diehl, 1957: 112) bu görüşü desteklemektedir. Göreme çevresinde kiliselerin yapım tarihine ilişkin veriler bulunmamaktadır. Ancak yerleşim çevresinde yaşadığı bilinen Büyük Basileos, Gregorios ve Aziz Hieron gibi rahipler ile Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında yer alan Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait çok sayıda kilisenin varlığı (Hild and Restle, 1981: 112; Rodley, 1985: 5; Ötüken, 1987: 13; Kostof, 1989: 19; Grant, 2000: 83; Thierry, 2002: 63) ilk kaya kiliselerinin bu dönemde inşa edildiğini ve yerleşimin M.S. 4. yüzyılda bir önemli dini merkez olarak kullanıldığını göstermektedir (Akyürek, 1988: 232; Levçenko, 1999: 11; Van Dam, 2002: 15; Temiztürk, 2016: 39-40). Roma Dönemi'nde eyalet statüsü kazanan yerleşim (Rodley, 1985: 4-5) bir dönem (M.S. 284-305) Pontus'a (Tanburoğlu, 2001: 6-7; Karaca, 2013: 7; Alev, 2014: 9), daha sonra (M.S. 330) Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Hild and Restle, 1981: 64-65; Van Dam, 2002: 182; Strabon, 2012: 15-19).

18

Göreme'de 7. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında herhangi bir yerleşim alanının varlığının olmaması, Göreme çevresinin yerleşim olmaksızın tampon bölge olarak kullanmış olabileceği düşündürmektedir (Hild and Restle, 1981: 70-84; Ostrogorsky, 1981: 318; Rodley, 1985: 4; Levçenko 1999: 197; Thierry, 2002: 72). Selçuklu Dönemi'nde din ve yönetim politikası olarak Hristiyan cemaat ibadetlerinin serbest bırakılmasına karşın, dinsel faaliyetlerin azaldığı bilinmektedir (Haldon, 2003: 34; Coşkun, 2009: 35; Alev, 2014: 14, 15). 13. yüzyılda Göreme de dâhil olmak üzere bölgenin tamamında Haçlı savaşları ile çeşitli egemenlik savaşlarının sürdüğü bilinmektedir. 16. yüzyıla kadar Göreme'de çok sayıda kilisenin varlığı; nüfusun büyük bir bölümünün Hristiyan olabileceğini düşündürmektedir (Restle, 1967: 5-20; Ostrogorsky, 1981: 264; Ötüken, 1984: 4; Rodley, 1985: 4-5; 1987: 9; Levçenko, 1999: 143, 166, 169). 19. yüzyıl sonunda ise yerleşimde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu (Jerphanion, 1925: 3-8; Kuran, 1997: 167-170) ve o döneme kadar şapel ve kilise olarak kullanılan yapıların camiye dönüştürülerek kullanıldığı bilinmektedir.

19. yüzyılın başında genellikle peri bacası ve kaya oyma konutların bulunduğu Göreme’de (Fotoğraf 2A) 19. yüzyıl sonunda İçeri Dere ve Uzun Dere’nin kesiştiği noktada günümüzde somut kültür mirası kapsamında sivil yapı örneklerini oluşturan özgün geleneksel konutların yapıldığı bilinmektedir (Fotoğraf 2B, 2C). 19. yüzyıl sonu ile 1950’li yılların başına tarihlenen geleneksel konutların ağırlıklı olarak eski yerleşim alanları olan Gaferli, Aydınli ve Orta mahallerinde yoğunlaştığı ve az sayıda örneğin İsali Mahallesi’nde yer aldığı görülmektedir.

Geleneksel konutlardan başka, bu çalışma kapsamında irdelenen adını konumlandığı Aydınli Mahallesi’nden alan Aydınli Cami 1885 yılında, Orta Mahalle’de Halil Ağa adında bir şahıs tarafından yaptırılması nedeniyle banisinin adıyla anılan Halil Ağa Cami 1868 yılında, banisi bilinmemekle birlikte adını konumlandığı Gaferli Mahallesi’nden alan ve 19. yüzyıl sonuna tarihlenen Gaferli Cami ve aynı mahallede yer alan Bahçeli Cami de 1907 yılında inşa edildiği bilinen dini anıtsal yapı örneklerindedir. Bu yapılardan başka yerleşimde biri Kentsel Sit Alanı dışında (Bezirhane Kilisesi) ve diğeri Kentsel Sit Alanı içerisinde (üzerinde bir konut olan ve bu çalışmada Adı Bilinmeyen Kilise olarak aktarılan) olmak üzere 2 kilise yapısı Bizans Dönemi’ne tarihlenen önemli anıtsal yapılardır. Ayrıca 19.yüzyıl sonuna tarihlenen Gaferli Cami’nin yakınında -İsmail Efendi Sokak üzerinde- konumlanan ve mahalle ve cami ile aynı isimle anılan Gaferli Cami Çeşmesi ile aynı mahallede, Kentsel Sit Alanı dışında Cevizler Sokak üzerinde yer alması dışında hakkında veri bulunamayan ve çalışmada Cevizler Sokak Çeşmesi olarak anılan bir başka çeşmenin varlığı Göreme yerleşiminde Gaferli, Aydınli ve Orta mahallerinin en eski yerleşim alanları olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar Milli Mücadele yıllarında karargâhı Niğde’de bulunan tümenin önemli cephane depolarından birinin Göreme’de olması dışında önemli bir olaya sahne olmayan ve Türk egemenliğinde olan yerleşimde 1922 Lozan Mübadelesi’ne kadar Hristiyan toplulukların yaşadığı, ancak fazla aktif olmadıkları söylenebilir. Bununla birlikte Bektaşileri Milli Mücadele’ye

kazandırmak amacıyla 22 Aralık 1919'da Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi'nde Çelebi Cemalettin Efendi ve Tekke Şeyhi Salih Niyazi Baba ile görüşen Mustafa Kemal'in ve Sivas Kongresi'ne delege olarak katılan, bölgede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kuran, Dellaczade Hacı Osman Efendi'nin çabalarının Nevşehir ve çevresinde Milli Mücadele'ye katılım ve katkı sağladığı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Niğde Sancağı'na bağlı olan Nevşehir, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te il statüsü kazanan Niğde'nin ilçelerinden biri olmuştur. Nevşehir'in 1954 yılında il olmasını takiben Kırşehir'e bağlı Avanos ve Hacıbektaş (1945'te ilçe olmuştur), Kayseri'ye bağlı Ürgüp (1935'te ilçe olmuştur) ve Niğde'ye bağlı Arapsun (1948'de Gülşehir adını almıştır) Nevşehir'in ilçeleri haline getirilmiş ve Göreme de belde statüsü kazanmıştır.

1950'li yıllardan itibaren İçeri Dere yönünde güneye, Nevşehir Yolu üzerinde kuzeybatıya ve Avanos Yolu üzerinde kuzeye doğru yol boyu gelişme gösteren Göreme'de Gaferli, Aydınli, Orta ve İsalı mahallerinden başka Beşinci Mahalle, Afet Evleri ve Avcılar Mahallesi olarak anılan yeni yerleşim alanlarının oluştuğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda yeni açılan mahallelerde kaya düşmesi ve erozyon sorunlarının artması ile kuzeydeki düz alanlarda ve 1980'lerden sonra günümüzde belediye çevresinde odaklanan yerleşim, düz alanlar üzerinde yol boyunca; tepe ve kayalık alanlarda ise bu alanların çevresinde gelişmiştir.



Fotoğraf 2: A.19. Yüzyıl Sonunda Göreme (Texier, 1876), B.C. 1919 Yılında Göreme (Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 1, 2)

2.2. Göreme'nin Somut Kültür Mirasına İlişkin Koruma Kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı Çalışmaları

Göreme'de ilk imar planı 1965 yılında yapılmıştır. Yerleşimin somut kültür mirasını oluşturan geleneksel konut dokusunun ve anıtsal yapıların özgün yapılarının korunarak sürdürülmesini ve bölgenin olduğu gibi korunmasını amaçlayan plan ile günümüzde olduğu gibi yerleşimin kuzeyinde kalan alanlar gelişme alanları olarak belirlenmiş, plan notları ile gelişme alanlarının mevcut doku ile uyumlu olması önerilmiştir. Göreme ayrıca Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (AYK) 17.10.1976/A.69 sayılı kararı ile onaylanan 1/25.000 ölçekli Kapadokya Çevre Düzeni Planı içerisinde yer almaktadır.

Göreme çevresine kapsamlı bir şekilde yaklaşan ve yerleşimin büyük bölümünün Kentsel Sit Alanı, çevresinin ise Doğal Sit Alanları olmasını öneren Kapadokya Çevre Düzeni Planı; belirlenen doğal ve kentsel sit alanlarında kamu yararı dışında tesis yapılmasını yasaklamaktadır. 1965 yılında hazırlanan Göreme İmar Planı'nın uygulanamaması nedeniyle, 1979 yılında İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından yeni bir Koruma Amaçlı İmar Planı'nın yaptırılmasına karar verilmişse de, Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) ancak 1984 yılında ihale edilmiş, hazırlanan KAİP Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun (TKTVYK) 17.04.1987/3131 sayılı kararı ile onaylanmış ve KAİP kapsamında önerilen Kentsel Sit Alanı için ayrıntılı bir koruma planı yapılması vurgulanmıştır.







Plan ile 2500-5000 kişilik nüfus kestirimi ve tarımsal faaliyetlerin süreç içerisinde azalacağı, turizm sektörünün önem kazanacağı öngörüsü ile turizm sektörüne yatırım yapılması amaçlanmıştır (Göreme Belediyesi Arşivi KAİP Raporu, 1992). Plan kararlarında da yerleşimin geleneksel konutlar ve anıtsal yapılardan oluşan kentsel dokusunun sürdürülebilir biçimde korunması, doğal değerlerin algılanmasını engelleyecek yapılaşma kararlarından sakınılması, tarım topraklarının kısmen korunması, turizmin geliştirilmesine yönelik önerilerin sunulması ve mevcut konut alanlarına ek gelişme konut alanları ile kültür ve turizm alanlarının oluşturulması istenmiştir. KAİP ile mevcut konut alanına ek olarak konut gelişme alanları ile kültür ve turizm


alanları önerilmiştir. Bu planda içerisinde bölge halkının yaşadığı alanlar afet nedeniyle yeşil alan olarak planlanmış, bu alanların taşınmaz kültür varlıklarının yıkılması önerilmiş ve değerli bir yapı stoğunu oluşturan bu alanın yeniden değerlendirilmesi uzun zaman almıştır. Ancak yerleşim çevresi ve gelişme alanları için ayrıntılı koruma ve kullanma koşulları getirilen planda; genel yaklaşımlar dışında kentsel Sit Alanları hakkında karar üretilmemiş, bu alanların olduğu gibi korunması düşünülmüştür. 1984 yılında hazırlanıp 1987 yılında değişikliklerle onaylanan KAİP, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun (KTVKK) 10.11.1989/589 sayılı kararı ile yetersiz bulunarak tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

Plana ilişkin olarak gerçekleştirilen arazi tespit çalışmalarında; Kayseri KTVKK'nın 05.03.1988/152, 30.09.1989/540, 10.11.1989/589, 31.05.1991/1037 ve Nevşehir KTVKK'nın 13.10.2011/008-009 ve 19.01.2015/1423 sayılı kararları ile Göreme merkez içerisinde toplam 38 geleneksel konut (II.Grup); Kayseri KTVKK'nın 01.03.1989/372 sayılı kararı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde 4 cami, biri Kentsel Sit Alanı içerisinde ve diğeri dışında 2 kilise ile Kentsel Sit Alanı dışında 1 çeşmeden oluşan toplam 7 anıtsal yapı (I. Grup), Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu'nun (GEEYK) 10.09.1976/A-9 sayılı kararı ile 40, aynı kurulun 01.03.1989/372 sayılı kararı ile 1 ve daha sonra Nevşehir KTVKK'nın 02.08 2012/371 sayılı kararı ile 1 olmak üzere toplam 42 peri bacası tescillenmiştir. Kentsel Sit Alanı içerisinde günümüzde konut olarak kullanılan bazı peri bacalarında izlenebilen fresk kalıntılarından, peri bacalarının geçmişte kilise olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra tescili önerilen 1 çeşmenin eklenmesi ile tescilli anıtsal yapı sayısı 8'e ulaşmıştır (Tablo 1). Ankara'da özel bir planlama firması tarafından hazırlanan Göreme Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı kapsamında, AYK'nın 17.10.1976 tarih, A.69 sayılı kararında belirtilen 42.25 hektarlık Kentsel Sit Alanı'nın daraltılması istemi dikkate alınmış, mülkiyet sorunu oluşturacak şekilde parselleri bölen eski Kentsel Sit Alanı 24.50 hektara düşürülerek Öneri Kentsel Sit Alanı belirlenmiştir. Göreme Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Nevşehir KVKBK'nın 10.07.2014 tarih ve

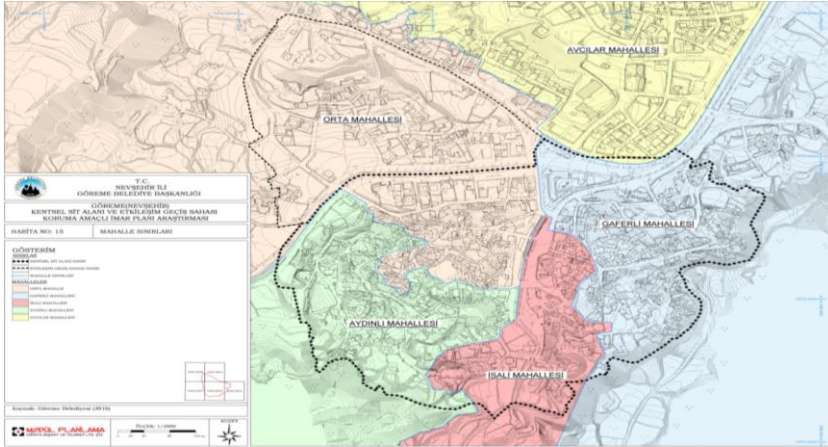
1174 sayılı kararı ile onaylanmış, Kentsel Sit Alanı'ndan düşürülen kısımda kalan tescilli Bezirhane Kilisesi'nin de koruma sınırlarının belirlenerek; hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile korunması istenmiştir. Göreme Koruma Amaçlı İmar Planı Kentsel Sit Alanı içerisinde mahalle sınırları Şekil 2'de ve Koruma Amaçlı İmar Planı ve Kentsel Sit Alanı içerisinde tescilli anıtsal ve sivil yapılar ise Şekil 3'te görülmektedir. Önerilen ve 2019 yılından bu yana hazırlanan yeni Koruma Amaçlı İmar Planı'nda Kentsel Sit Alanı dışında bırakılan ve yerleşimin kuzeyinde kalan bölgenin Uzundere Caddesi sınır oluşturulacak biçimde yeni Kentsel Sit Alanı'nın Etkileme Geçiş Alanı olarak belirlenmesi önerilmiştir (Bkz. Şekil 3). Bu çalışmaya konu olan tescilli anıtsal yapılardan Gaferli Cami, Aydınlı Cami, Bahçeli Cami ve Halil Ağa Cami onarım geçirmiş ve günümüzde aktif olarak ibadet edilen yapılardır. Tescilli Bezirhane Kilisesi ile adı bilinmeyen diğer kilise ise metruk halde ve onarım gerektirmektedir. Gaferli Cami'nin yakınında Hacı İsmail Efendi Sokak'ta konumlanan Gaferli Cami Çeşmesi ile aynı mahallede Cevizler Sokak'ta yer alan ve bu çalışmada Cevizler Sokak Çeşmesi olarak tanımlanan diğer çeşme ise onarım görmüştür ve günümüzde mahalle halkının su gereksinimini karşılamaktadır. Tablo 1'de yer alan tescilli ve tescili önerilen yapıların kadastral bilgilere Göreme Belediyesi Arşivi'nden ulaşılmıştır. Ancak ada ve parsel numaraları olmayan yapıların ada ve parsel numaraları ? olarak belirtilmiştir.

	ADI	FOTOĞRAF	ADRES KADASTRAL BİLGİ	ŞİMDİKİ DURUMU	KURUL KARARI
Tescilli Dini Yapılar	Gaferli Cami		Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. 27L-4D Pafta, 575-578-8762 Parseller	Gaferli Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372

Su yapıları	Aydınlı Cami		Aydınlı Mh. Aydınlı Sk. 27K-3C Pafta, 263 Parsel	Aydınlı Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Bahçeli Cami		Gaferli Mh. Gerdiş Sk. 27L-4D Pafta, 471 Parsel	Bahçeli Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Halil Ağa Cami		Orta Mah. Harım Sk. No: 17 27K-3C Pafta, 381-382 Parseller	Halil Ağa Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Bezirhan e Kilisesi (Kentsel Sit Alanı dışında)		Orta Mh. 27K-3B Pafta	Kilise (Metruk)	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Adı Bilinmey en Kilise		Orta Mh. Çakır Sk. 27K-3C Pafta, 147 Parsel	Kilise Herhangi bir işlev ile kullanılmıyor	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Gaferli Cami Çeşmesi (Kentsel Sit Alanı dışında)		Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. 27L-4D Pafta, 575 Parsel	Çeşme Onarım görmüş, halen kullanılıyor	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372

Tescilli önerilen Su yapıları	Cevizler Sokak Çeşmesi		Gaferli Mh. Cevizler Sk. 501 Parsel	Çeşme Onarım görmüş, halen kullanılıyor	-
--	------------------------------	---	---	--	---

Tablo 1: Göreme’de Tescilli ve Tescilli Önerilen Anıtsal Yapılar Listesi (F.Toruk Arşivi)



Şekil 2: Göreme Kentsel Sit Alanı KAİP ve Kentsel Sit Alanı İçerisinde Mahalle Sınırları (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

yerleşime kimlik kazandıran sivil ve anıtsal yapılarla oluşmuş yapay bir çevreye sahip olduğu söylenebilir.

2.3. Göreme Tescilli ve Tescili Önerilen Anıtsal Yapılarının Mimari Özellikleri

Göreme’de Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında (Adı Bilinmeyen Kilise ve Gaferli Cami Çeşmesi) tescil edilen 7 ve tescili önerilen 1 anıtsal eser (Cevizler Sokak Çeşmesi) 19. yüzyılda yapılmıştır. Tescilli 4 cami, 2 kilise ve 1 çeşme ile tescili önerilen 1 çeşme; plan tipolojisi, malzeme, malzeme kullanım teknikleri ve bezemeleri ile -zaman içerisinde doğa ve insan eliyle bozulmalara maruz kalmalarına rağmen- özgün yapılarını koruyarak günümüze ulaşabilmiş örneklerdir. Orta Mahallesi’nde Kentsel Sit Alanı dışında kalan, ada parseli mevcut olmayan Bezirhane Kilisesi ile aynı mahallede Çakır Sokak üzerinde, 147 parselde, günümüzde bir konutun alt katında yer alan ve herhangi bir işlev doğrultusunda kullanılmayan Adı Bilinmeyen Kilise ivedilikle projeleri hazırlanarak restore edilmelidir. Göreme anıtsal yapılarının mimari özellikleri dini yapılar (cami ve kiliseler) ve su yapıları (çeşmeler) başlıkları ile değerlendirilmiştir.

2.3.1.Dini Yapılar (Cami ve Kiliseler)

2.3.1.1. Gaferli Cami (? Ada 575-578-8762 Parseller): Gaferli Mahallesi Hacı İsmail Efendi Sokak üzerinde bulunan ve adını içerisinde bulunduğu mahalleden alan caminin banisi ve yapım tarihi bilinmemekle birlikte, 19. yüzyıl sonunda inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4).



Şekil 4: Gaferli Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Nevşehir Müftülüğü tarafından avlu giriş kapısı üzerine konulan bilgi levhasında yapım tarihi M1686 olarak verilmektedir, ancak bu tarihin mesnedi bilinmediği gibi doğruluğu da tartışmalıdır (Fotoğraf 3A). Cami mülkiyeti Gaferli Cami Vakfı, Maliye Hazinesi ve Göreme Belediyesi'ne aittir. Yapı yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa edilmiştir. Kuzey yönünde yüksek taş duvarlarla çevrili cami avlusuna giriş, batı yönündeki basık kemerli dar bir kapıdandır. Bunun dışında caminin kuzeybatı köşesinde basamaklı bir açıklıktan da avluya ulaşılmaktadır. Bu girişin hemen sağında avlu içerisinde son yıllarda yapıldığı bilinen mermer bir mezar ile bu mezarın biraz ilerisinde taştan bir başka mezar bulunan hazire yer almaktadır (Fotoğraf 3B, 3C). Son cemaat yeri olmayan caminin çevresi tüm yönlerde yüksek duvarlarla çevrilidir. Caminin beden duvarlarında ve çatı altından başlayan kat silmesi seviyesinde yer alan taş çörlenler özgündür (Bkz. Fotoğraf 3A).



Fotoğraf 3: Gaferli Cami A.Avlu Girişi ve Köşk Minare, B.C.Avlu İçerisinde Hazire (F. Toruk Arşivi)

Gaferli Cami plan tipolojisi açısından üç nefli (harimi tek mekânlı) düz damlı camilerdendir. Ana ibadet mekânı olarak kullanılan harimin (ana nef) batı yönündeki nef, harime kıyasla daha basık ve dardır (Fotoğraf 4A, 4B). Batı nefinin güney duvarı ortasında, son yıllarda alçıdan yapılmış olduğu anlaşılan kemerli bir mihrap ile mihrabın solunda yine son yıllarda yapıldığı anlaşılan ahşap bir vaaz kürsüsü yer almaktadır. Tavanı ahşap kaplanmış olan bu kısmın cemaatin yoğun olduğu günlerde - büyük olasılıkla- ibadet amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Batı nefine kıyasla daha küçük olan doğu nefinin kemer yayı, batı nefinde olduğu gibi duvara bağımlı ayaklara oturmaktadır (Bkz. Fotoğraf 4B). Kemerin önünde son yıllarda yapıldığı anlaşılan çift

kanatlı, demir doğramalı bir kapı ile batı nefine bağımlı olarak inşa edilmiş tek katlı imam evi yer almaktadır (Fotoğraf 4C). Ana ve yan nefler tonoz örtülü, üzerleri düz damdır. Avlu duvarı üzerinde düzenlenmiş minareye, caminin kuzeybatı ucundan taş basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Minare 4 ayak ve bu ayakların taşıdığı 4 nervürlü kemerden oluşmaktadır. Oldukça sade olan kemerlerin başlıklarının üst üste konmuş iki taştan ibaret olması, kemerler gibi başlıkların da 19. yüzyıl sonlarına ait olduğunu göstermektedir. Kuzey yönünde duvara bağımlı karşılıklı birer ayak üzerine oturan kemer yaylarının tanımladığı orta nef (harim) yan neflere kıyasla yüksek ve geniştir (Bkz. Fotoğraf 4A, Fotoğraf 5A). Askı kemerlerin taşıdığı tonoz örtülü ana nefin güney duvarı ortasında, alınlığında son yıllarda yapıldığı anlaşılan istiridye kabuğu ve yıldız motiflerinden oluşan yarı helezonik bezeme panosunun yer aldığı lentolu ve sade bir mihrap nişi bulunmaktadır (Fotoğraf 5B). Askı kemerlerden kuzey yönündeki 2 kemerin kilit taşları da dâhil olmak üzere sarı ve beyaz renkli taş ile almaşık şekilde düzenlenmiştir. Üç neften oluşan camide esas ibadet yeri olarak kullanılan ortadaki nef geniş olup, neflerin üzeri kaburgalı beşik tonoz ile örtülüdür ve bu tonozları taş örgülü giriş kemeri ile birlikte 5 askı kemer taşımaktadır (Fotoğraf 5C). 19. yüzyıla tarihlenen ve esaslı onarımlar kapsamında yenilenen cami onarımlarla değişikliklere maruz kalmışsa da, Göreme'deki tescilli camiler arasında nadide (unique) bir örnek olarak dikkat çekmektedir.



Fotoğraf 4: Gaferli Cami A.Doğu Nefi ve Harim, B.Harim Girişi, C.Harim ve Batı Nefi, D.Köşk Minare (F. Toruk Arşivi)



Fotoğraf 5: Gaferli Cami, A.Harim, B.Harim Mihrap, C.Almaşık Harim Kemerleri, D.Batı Nefi (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.2. Aydınlı Cami (? Ada 263 Parsel): Aydınlı Mahallesi Aydın Sokak üzerinde bulunan ve adını içerisinde bulunduğu mahalleden alan caminin banisi bilinmemekle birlikte, Nevşehir Müftülüğü tarafından avlunun batı duvarında düzgün kemerli kapı üzerine konulan bilgi levhasında yapım tarihi H1303/M1885 olarak verilmektedir. Tarihin doğruluğu tartışılabilir olsa da, caminin mimari özelliklerine bakılarak 19. yüzyıl sonunda bu tarihler arasında yapılmış olabileceği söylenebilir (Şekil 5). Caminin mülkiyeti Göreme Hacı Ali Ağa Cami Vakfı'na aittir.

30



Şekil 5: Aydın Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa edilmiş olan yapı, avlusuyla birlikte yaklaşık 370 m² bir alana sahiptir. Yüksek taş duvarlarla çevrili cami avlusuna giriş, batı yönündeki bilgilendirme levhasının da bulunduğu düzgün kemerli kapıdandır (Fotoğraf 6A, 6B). Bilgi levhası üzerinde karşılıklı yarım ay motifleri ve Allah yazısı, kapının kemeri üzerinde 3 madalyon ve

kilit taşının üzerinde yüzeyi geometrik geçmelerden oluşan bir kabara dikkat çekmektedir. Madalyonların oturduğu kemer taşlarının son yıllarda renkli taş ile almaşık şekilde düzenlendiği ve kabaranın üzerinde belirgin olarak görülen kitabenin yerinin de sonradan beyaza boyandığı anlaşılmaktadır. Avlu giriş kapısı ahşap ve çift kanatlıdır. Caminin kuzey duvarı çatı seviyesini geçecek şekilde yükseltilmiştir. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde düzgün kemerli birer pencere yer almaktadır (Fotoğraf 6C, 6D). Avlunun kuzeydoğu köşesinde köşk minare ve küçük bir hazire yer almaktadır. Caminin 3 kemerle bölünmüş son cemaat yerinin kemerleri taş ayaklara oturmaktadır. Cami girişi son cemaat yerinin aksında, üzeri kilit taşı ve kemer yayı madalyonlar içine alınmış 6 kollu yıldız motifleriyle bezenmiş motif çıkmalı taş bir kemer ve onun çerçeveleyen ortası düzgün kemerli, yanları dikdörtgen ikincil bir taş çerçeveli taç kapıdandır. Caminin ahşap giriş kapısı üzerinde, içerisinde bir kitabe olduğu düşünülen taş çerçeve bulunmaktadır (Fotoğraf 6E). Göreme çevresinde çok sayıda örneği görülebilen ve irdelenen camilerde de karşılaştığımız köşk minare, Aydınli Cami’de yerleşim yeri olarak bu camilerden farklılık göstermektedir. Gaferli ve Halil Ağa camilerinde son cemaat yerinin kuzeybatı köşesine ve doğu duvarına bitişik konumlanan minare, Aydınli Cami’nin kuzeydoğu köşesinde ve duvara bitişiktir. Minareye Halil Ağa Cami de olduğu gibi merdivensiz ve damdan ulaşılmaktadır. Damda kuzeybatı köşesinde yüksek bir kaide üzerine oturan 4 ayak ve 4 nervürlü kemerin taşıdığı Gaferli ve Halil Ağa camilerinde olduğu gibi baldaken özelliğe sahip minare üzerinde yükselen külah alemle sonlanmaktadır (Fotoğraf 6F). Yaklaşık 82 m² bir alana sahip Aydınli Cami plan tipolojisi açısından üç nefli, beşik çatılı camilerdendir. Harim askı kemerlerinin taşıdığı mihraba dikey uzanan kaburgalı beşik tonoz örtülü harim üç sahnıdır. Diğer sahnılardan daha geniş olan ana sahnı taşıyan askı kemerler zemine kadar inmemektedir. Harimin güney duvarı aksında oldukça basit işçilikli taş mihrabın solunda, kaidesi kesme taş ve üst bölümü ahşap olan minber yer almaktadır (Fotoğraf 7A). Harimin kuzeyinde taç kapının hemen önünden başlayan, doğu ve batı yönünde taş basamaklar ile ulaşılan ahşap döşeme ve

korkuluklu kadınlar mahfilinin son yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7B). Camide harimin askı kemerlerle taşınan kaburgalı tonoz örtüsünün üzeri beşik çatıdır ve Marsilya kiremit ile kaplanmıştır.



32

Fotoğraf 6: Aydınlı Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Girişi, C.Doğu Cephesi, D.Batı Cephesi, E.Portal, F.Köşk Minare (F. Toruk Arşivi)



Fotoğraf 7: Aydınlı Cami A.Harim, B.Kadınlar Mahfili (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.3. Bahçeli Cami (? Ada 471 Parsel): Gaferli Mahallesi Gerdiş Sokak üzerinde bulunan ve kitabesine göre Hafız Şükrü Efendi tarafından H1327/M1907 tarihinde yaptırılan caminin mülkiyeti kimliğine ilişkin verilere ulaşılamayan Hafız Şükrü Efendi adına kurulmuş vakfa aittir (Şekil 6) (Fotoğraf 8A). Caminin kitabesi ve mimari özelliklerine bakılarak 20. yüzyıl

başında inşa edildiği söylenebilir. Yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan yapıya kuzeyde yüksek taş duvarlarla çevrili avludan düzgün kemerli bir kapıdan ulaşılmaktadır (Fotoğraf 8B). Avlunun kuzeydoğu köşesinde, son yıllarda yapılan abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır (Fotoğraf 8C). Bahçeli Cami'nin avlusunda yer alan haziredeki 3 mezar yenidir (Fotoğraf 8D). Yapının düzgün kesme taş beden duvarlarındaki dikdörtgen pencerelerin silmeleri ile saçak altı silmeler ve taş çörtlenler cepheyi zenginleştirmektedir (Fotoğraf 9A). Caminin batı cephesine bağımlı tek tonozlu mekânda da bir mihrap yer almaktadır. Bu bölümün harim kısmının yetersiz kalması neticesinde namaz kılma yeri olarak yakın bir tarihte düzenlendiği söylenebilir (Fotoğraf 9B). Avlu giriş kapısının karşısında yer alan harim kapısı basık kemerlidir. Kemerin kilit taşları dilimlidir ve madalyonlar içerisine alınmış gülbezelerle çevrilidir (Fotoğraf 9C). Üç nefli plan tipolojisindeki harime kuzey cephe dışında doğu cepheden ahşap kanatlı bir kapıdan da ulaşılmaktadır, ancak bu kapının son yıllarda açıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 9D, 9E). Harim kısmını örten askı kemerli kaburgalı tonozlar mihraba dikey uzanmaktadır. Ortada yer alan üzeri tonoz örtülü ana sahin diğer sahinlere kıyasla daha geniştir (Fotoğraf 10A, 10B). Mukarnas kavsaralı mihrap nişinin bordürlerinde ve alınlığının üstünde son yıllarda yapılmış alçı kalıplama tekniği ile geometrik geçmelerden oluşan bezemeler görülmektedir (Fotoğraf 10C). Mihrabın solunda yer alan minber ve vaaz kürsüsünün özgün olmadığı ve yakın zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsünün özgün haline ilişkin verilere ulaşılamamıştır (Fotoğraf 10D). Bahçeli Cami minaresi Aydınlı Cami de olduğu gibi doğu duvarı üzerine konumlandırılmıştır ve minareye Gaferli Cami gibi doğu duvarına bitişik taş basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır. İrdelenen diğer camilerde olduğu gibi Bahçeli Cami köşk minaresi de taş bir kaide üzerine oturmuş 4 ayak, bu ayakların taşıdığı 4 kemer ve kemerlerin üzerinde konumlanan bir külahtan ibarettir (Fotoğraf 11A, 11B).



Şekil 6: Bahçeli Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)



Fotoğraf 8: Bahçeli Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Giriş Kapısı, C.Avlu İçerisindeki Abdethane ve Tuvaletler, D.Avlu İçerisindeki Mezarlar (F. Toruk Arşivi)



Fotoğraf 9: Bahçeli Cami A. Çörten, B. Tonozlu Bölümden Harime Geçiş, C.Harim Giriş Kapısı, D.Doğu Cephesi Harim Giriş Kapısı, E.Kuzey Cephesi (F. Toruk Arşivi)



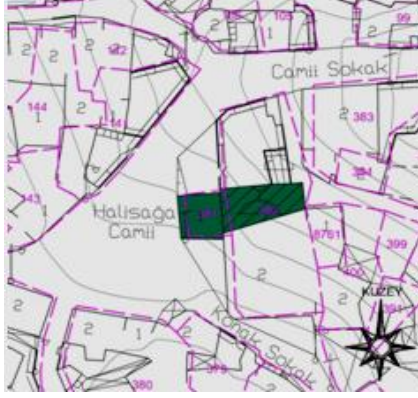
Fotoğraf 10: Bahçeli Cami A.B.Harim, C.Mihrap, D.Minber, E.Vaaz Kürsüsü (F. Toruk Arşivi)



Fotoğraf 11: Bahçeli Cami Minareye Çıkan Merdiven, B.Köşk Minare, C.Kuzey Beden Duvarı (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.4. Halil Ağa Cami (? Ada 381-382 Parseller): Orta Mahallesi Harim Cami Sokak No: 17’de yer alan caminin, Nevşehir Müftülüğü tarafından giriş kapının bulunduğu duvar yüzeyine konulan levhasında yapım tarihi H1254/M1838 olarak verilmektedir. Bu tarihin harim giriş kapısı üzerinde yer alan özgün Arapça kitabeden alındığı anlaşılmaktadır. Yöre halkının anlatımına göre caminin banisi hayırsever bir mahallelidir. Halil Ağa’nın kimliğine ilişkin bilgilere ulaşılammıştır (Şekil 7) (Fotoğraf 12A). Yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiş ve toplam kullanım alanı 100 m² olan caminin mülkiyeti Halil Ağa Cami Vakfı’na aittir. Yüksek taş duvarlarla çevrili camiye avlunun güneybatı köşesinde yer alan düzgün kemerli, çift kanatlı, ahşap ve renkli taş örgülü bir kapıdan ulaşılmaktadır (Fotoğraf 12B). Avlu girişinin sağında yer alan ve 3 düzgün kemer ile bölünmüş son cemaat yerinin üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Son cemaat yerinde kemerlerin yaylarını taşıyan ve ortada yer alan 4 ayak bağımsızdır (Fotoğraf 12C, 12D). Avluda

dört tarafı yaklaşık 30 cm. yükseklikte duvarlarla çevrili, yöresel taş ile inşa edilen ve günümüze şahide ve ayakucu taşları ile ulaşmış 7 mezarlı bir hazire bulunmaktadır (Fotoğraf 12E). Mezarların başlıklarında hafif silmeli volutvari bezemeler görülmektedir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde ise son yıllarda yapılmış betonarme, tek katlı abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır (Fotoğraf 12F).



36

Şekil 7: Halil Ağa Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)



Fotoğraf 12: Halil Ağa Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Girişi, C.D.Son Cemaat Yeri ve Hazire, E.Avlu ve Hazire, F.Abdesthane ve Tuvaletler (F. Toruk Arşivi)

Halil Ağa Cami hariminin güney cephesinde mihrap ve minberin de yer aldığı bir bölüm, Bahçeli Cami de olduğu gibi dış

cepheden belli oranda oyularak oluşturulmuş kaya oyma mekândır. Günümüzde onarım gördüğü için kaya oyma mekâna yönelik izler güçlkle okunabilmektedir. Caminin etrafına ne zaman yapıldığı bilinmeyen üzeri kapalı su kanalının, kısmen duvarların nemlenmesine neden olduğu gözlenmektedir. Avlu kapısının sağında konumlanan, kilit taşları ile çerçevenilmiş, düzgün kemerli, çift kanatlı, ahşap kapıdan ulaşılan üzeri beşik tonozlu tek mekânın günümüzde işlevi bilinmemekle birlikte, harim kısmının ibadete yetersiz kaldığı zamanlarda kullanılmak üzere yapılmış olabileceği söylenebilir (Fotoğraf 13A). Beşik tonozun yükünün 3 askı kemer ile zemine iletildiği görülmektedir (Bkz. Fotoğraf 12A). Günümüzde bakımlı olan bu mekânda kemer üzerinde lentolu dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Dış cephede Gaferli ve Bahçeli camilerinde görülen taş çörtlenler kullanılmıştır (Bkz. Fotoğraf 12B).

Harime son cemaat yerinin ortasından ulaşılmaktadır (Fotoğraf 13A). Harim, mihrap duvarına dikey uzanan askı kemerli 3 nefe bölünmüş olup, kaburgalı beşik tonozlu bir üst örtüye sahiptir (Fotoğraf 13B). Kapının iki tarafında kareye yakın formda, lentolu, ahşap çift kanatlı pencerelerin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu pencerelerin üzerlerindeki boşaltma kemerlerini, kapı kemer alınlığı ve yan bordürlerini saran geometrik bezemeler cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Bkz. Fotoğraf 12C). Harim kısmında taş örgülü kaburgalı beşik tonozları taşıyan yine taştan askı kemerlerin beden duvarının ortalarında sonlanan uç kısımlarında üçer grup halinde sıralanmış gülbezeker ile tonozun alt seviyesinde tonozun uzunlamasına devam eden silmelerdeki dendan benzeri zikzak motifler iç mekânı zenginleştirmektedir (Fotoğraf 13C, 13F). Bundan başka harimde kaburgalı beşik tonozlarının oturduğu 4 bağımsız taşıyıcının başlıklarındaki bezemeler dikkat çekicidir. Bu bezemelerin Gaferli Cami sütunlarında da görülen stilize edilmiş geometrik bezemelere benzediği söylenebilir. Mihrap nişinin yan bordürleri hafif silmelerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca mihrabı bir kaş kemer çerçevelemektedir (Fotoğraf 13D, 13E) Mihrabın yer aldığı güney cephe ortasından uzanan kaburgalı beşik tonozun duvarla birleştiği yerin biraz altında kareye yakın, sonradan açıldığı

anlaşılan lentolu bir pencere mevcuttur. Mihrabın solunda yer alan minber yeni olup, son yıllarda ahşaptan yapılmıştır (Fotoğraf 13E). Harimin kuzey bölümünde giriş kapısı önünden başlayan doğu-batı uzantılı üst mahfil; ahşap tavanı, korkulukları ve merdiveniyle caminin genel yapı malzemesi olan taşa karşı bir tezat oluşturmaktadır. Üst mahfilin özgün yapıda olmadığı, yakın bir tarihte ihtiyaç nedeniyle harimin kuzeyinde bir bölümünün kadınlar mahfiline dönüştürüldüğünü söylenebilir (Fotoğraf 13C, 13G). Düz damlı caminin minaresi irdelenen diğer camilerde olduğu gibi köşk minare formunda olup, son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde ve batı duvarı üzerindedir. Taş minare Gaferli Cami minaresi gibi 4 ayak üzerine oturan 4 kemer ve kemer üzerine külah ile son bulmaktadır. Ancak Halil Ağa Cami de Gaferli Cami minaresinden farklı olarak kaidenin alt seviyesindeki silmeler, kemer başlık yüzeyleri ve kemer alınlığında görülen geç dönem geometrik taş işçiliği dikkat çekicidir. Gaferli Cami minaresine taş basamaklı merdivenlerle ulaşılmakta iken, Halil Ağa Cami’de minareye ulaşım dama çıkarak sağlanmaktadır. Minarenin üzerine son yıllarda gelişigüzel yapılmış külah madeni siyah alem ile sonlanmaktadır (Bkz. Fotoğraf 12A, 12B).



Fotoğraf 13: Halil Ağa Cami A.Son Cemaat Yeri Batısında Oda, B.Harim Kapısı, C.Harim ve Mahfil, D.Mihrap, E.Minber, F.Harim Beşik Tonoz Örtü, G.Kadınlar Mahfili (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.5. Bezirhane Kilisesi (? Ada ? Parsel): Orta Mahallesi Ayvaz Efendi Sokak'tan yaklaşık 100 m. uzaklıkta yer alan kilise adını işlevinden -son yıllara kadar bezir yağı imalathanesi (bezirhane) olarak kullanılmıştır- almıştır (Şekil 8). Kilisenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte sütunların mimari özelliklerine bakılarak M.S. 4. yüzyılda yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Doğal bir kaya kütlesi içerisinde bulunan kilise (Fotoğraf 14A); orta mekânda üçlü gruplanmış toplam 6 sütunun kemerleri taşıdığı üç nefli plan şemasındadır. Yapıldığı dönemde de freskleri olmadığı ifade edilen (İşcen 2008: 18) kiliseye, güney cephesinde kaya kütesinin kemerli bir forma sokulmasıyla oluşturulmuş at nalı kemerli giriş kapısından ulaşılmaktadır. Kapının üzerinde ve iki yanında, at nalı biçiminde çerçeve içine alınmış boşaltma kemeri içerisinde birer pencere dikkat çekmektedir. Giriş kapısı ve at nalı çerçevenin üzerinde kareye yakın bir niş görünümündeki kısmın kuş evi olduğu düşünülmektedir. Bu nişin üzerinde bozulmalar nedeniyle net olarak anlaşılacak şekilde, kabartma tekniğinde üzüm salkımına benzer motifler görülmektedir (Fotoğraf 14B).

Bezirhane Kilisesi'nin Kapadokya Bölgesi'nde sıklıkla karşılaşılan ve Geç Roma Dönem'ine (M.S. 4. yüzyıl) tarihlenen üç nefli kaya kiliselerin gelişmiş bir versiyonu olduğu söylenebilir. Kilisenin doğu duvarı aksında yer alan apsisi, duvar yüzeyleri, kemerler ve sütunların yoğun deformasyona maruz kaldığı ve bakımsız olduğu görülmektedir. Üçlü gruplanmış sütunların ikisinin gövdesinden itibaren alt kısımlarının günümüzde kopmuş olan parçalarına ilişkin veriler bulunmamaktadır. Sıkıştırılmış toprak dolgu zemin üzerinde konumlanan kilisenin içinin Bezirhane olarak kullanıldığı dönemde tamamen isle kaplandığı ve günümüzde de duvar yüzeyinde yoğun is tabakasının izlenebildiği görülmektedir (Fotoğraf 15). Yapının ivedilikle restore edilmesi önerilmektedir.



Şekil 8: Bezirhane Kilisesi Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)



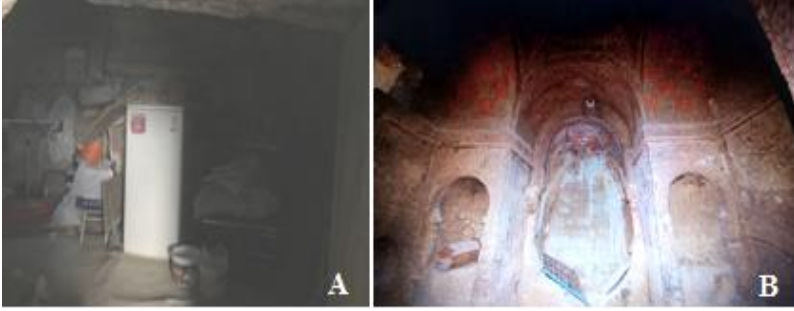
Fotoğraf 14: Bezirhane Kilisesi A.Doğu Cephesi, B.Giriş Cephesi (F. Toruk Arşivi), C.Giriş Cephesi (Google Görseleler Bezirhane Kilisesi)



Fotoğraf 15: Bezirhane Kilisesi İç Mekân A.B. (Google Görseleler, Bezirhane Kilisesi) C.(F. Toruk Arşivi)

2.3.1.6. Kilise (Adı Bilinmeyen Kilise) (? Ada 147 Parsel): Orta Mahallesi Çakır Sokak üzerinde, günümüzde harap ve metruk durumda bir konutun altında konumlanan ve tamamen kaya içine oyularak inşa edilmiş olan yapı, Kentsel Sit Alanı içerisinde yer alan tescilli tek kilise yapısıdır (Şekil 9). Yapı; üzerindeki 19. yüzyıl sonuna tarihlenen konut (Memiş Cingitaş Evi) nedeniyle oldukça güç algılanmaktadır. Konutun altında beşik tonoz örtülü tek mekânın Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen (İşcen 2008: 18-19) bir kiliseden kalmış olduğu düşünülmektedir. Dikdörtgen formda ve -günümüzde görüldüğü haliyle- tek nefli kilise plan şemasındaki kilisenin oldukça bakımsız olduğu görülmektedir. Derinlemesine uzayan beşik tonozlu mekânda tonozun iç kısmında yer alan lentolu kapı ile bu kapının solunda bulunan kemersiz pencerenin varlığı iç kısmın, kilisenin ayin salonu olabileceğini düşündürmektedir. Bu bölümün bir süre önce üzerine inşa edilen ve günümüzde metruk durumdaki konutun odunluk, ahır, samanlık gibi gereksinimlerini karşılayan servis mekânı olarak kullanıldığı söylenebilir. Kilisenin alt bölümlerinde yer alan Hristiyanlıktan alınmış konuların işlendiği freskler arasında, apsisin içinde yer alan Meryem figürü güçlükle okunabilmektedir. Kilisenin üst bölümlerinde sadece kırmızı renkte geometrik desenler ile duvarların birinde Aziz Hieron'un freskinin yer aldığı görülmektedir (Fotoğraf 16A, 16B).





Fotoğraf 16: Adı Bilinmeyen Kilise A.İç Mekân (F. Toruk Arşivi), B.Apsis (İşcen 2008)

2.3.2. Su Yapıları (Çeşmeler)

Göreme Kentsel Sit Alanı'nda su yapıları içerisinde koruma altına alınan Gaferli Mahallesi sınırları içerisindeki tescilli tek çeşme (Gaferli Cami Çeşmesi) ile aynı mahallede Cevizler Sokak köşesinde, 501 parselde konumlanan ve tescili önerilen bir çeşme dışında tescilli veya tescili önerilen su yapısı bulunmamaktadır.

42

2.3.2.1. Gaferli Cami Çeşmesi (? Ada 575 Parsel): Gaferli Mahallesi Hacı İsmail Efendi Sokak üzerinde bulunan tek yüzlü, kaburgalı beşik tonoz içerisine yerleştirilmiş çeşme, yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kitabesi olmadığı için inşa tarihi tespit edilemeyen çeşmenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı da bilinmemekle birlikte, mimari özelliklerine bakılarak Gaferli Cami'nin ve mahalle halkının içme suyu gereksinimini karşılamak amacıyla caminin inşasından yaklaşık 10-20 yıl sonra (19. yüzyıl ilk çeyreğinde) yapıldığı söylenebilir (Şekil 10). Çeşmenin ayna taşı altına açılmış yalak ve yalağın önünde de zemini taş döşeli geniş bir boşluk yer almaktadır. Yalak önünde İsmail Efendi Sokağı'na doğru açılan üzeri tonoz örtülü boşluğun, çamaşır yıkamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 17A). Boşluğun batısında yaklaşık 30 cm yüksekliğinde yalağa kadar uzanan taş platformun oturma amacıyla inşa edildiği söylenebilir. Yalak üzerinden güney yönünde devam eden askı kemerli kaburgalı beşik tonoz tavanın üzeri beton düz damdır. Tonozun açıldığı güney yönünde, tonozu taşıyan askı kemerler doğrudan zemine oturmaktadır. Tonozun açık olan kemerli

bölümünün yaklaşık 50 cm yüksekliğinde taş duvarla örülmüş olması, çeşme içerisine hayvan girmesini engellemek için olmalıdır. Köşe parselde yerleştirilmiş çeşmenin arkasında su haznesi bulunmaktadır (Fotoğraf 17B).



Şekil 10: Gaferli Cami Çeşmesi (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)



Fotoğraf 17: Gaferli Cami Çeşmesi, Kaburgalı Tonoz (F. Toruk Arşivi)

2.3.2.2. Tescili Önerilen Cevizler Sokak Çeşmesi (? Ada 501 Parsel): Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde Gaferli Mahallesi Cevizler Sokak köşesinde yer alan tescilli çeşmenin kitabesi bulunmamaktadır. Ancak aynı mahallede Hacı İsmail Efendi Sokak köşesindeki tescilli Gaferli Cami Çeşmesi ile yığma yapım tekniği ve taş malzeme dışında, plan ve biçim açısından benzerlik göstermeyen çeşmenin mimari özelliklerine bakılarak 19. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Çeşmenin Gaferli Cami Çeşmesi gibi özgün dokusunu günümüze kadar korumuş olması nedeniyle tescilli önerilmektedir (Şekil 11). Tek yüzlü, beşik tonozlu ve tek kemerli çeşme düz damlıdır. Yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa

edilen çeşmenin sağında ön cephenin uzantısı şeklinde basık kemerli bir kapıyla girilen ve günümüzde depo olarak kullanılan küçük bir mekân bulunmaktadır (Fotoğraf 18A) Tek yalıklı ve Gaferli Cami Çeşmesi gibi bezemeleri bulunmayan çeşmede genişçe bir sivri kemer içerisine alınan taş yalak, önünün zaman içerisinde dolması nedeniyle yarı görünür şekildedir (Fotoğraf 18B). Boşaltma lülesi dahil olmak üzere ayna taşı altında çift lüneli çeşme, günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Çeşmenin arka tarafında su haznesi bulunmaktadır.



Şekil 11: Cevizler Sokak Çeşmesi Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)



Fotoğraf 18: Cevizler Sokak Çeşmesi (F. Toruk Arşivi)

3. Değerlendirme ve Sonuç

Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında farklı zamanlarda tescillenerek koruma altına alınan ve tescili önerilen anıtsal yapılara ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur (Bkz. Tablo 1). Buna göre

Gaferli Mahallesi'nde tescilli önerilen çeşme ile birlikte 4 (Gaferli Cami, Bahçeli Cami, Gaferli Cami Çeşmesi ve Cevizler Sokak Çeşmesi), Orta Mahallesi'nde 3 (Halil Ağa Cami, Bezirhane Kilisesi ve Adı Bilinmeyen Kilise) ve Aydınli Mahallesi'nde 1 (Aydınli Cami) olmak üzere 8 anıtsal yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan Bezirhane Kilisesi ile Gaferli Cami Çeşmesi Kentsel Sit Alanı dışındadır. Çalışma kapsamında irdelenen tescilli camilerin tümünün yüksek avlu duvarları içerisinde konumlanmış, yığma yapıım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edildiği, ölçek ve malzeme kullanımı açısından benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Bahçeli Cami dışında irdelenen camiler 9. Yüzyıla tarihlenmektedir. Bahçeli Cami Göreme'deki camiler içerisinde 20. yüzyıla tarihlenen tek örnektir. Çalışma kapsamında irdelenen dört caminin avlusunda da hazire bulunmaktadır. Camilerin tümünde kullanılan köşk minareler konum ve biçim açısından benzerlik göstermektedir. Gaferli ve Bahçeli camilerinde dört ayak üzerine dört kemerin oturduğu ve kemerlerin bir külahla son bulduğu köşk minareye duvar dibinde taş merdivenle çıkılırken, Aydınli ve Halil Ağa camilerinin köşk minarelerine merdiven olmadığı için damdan ulaşılmaktadır. Köşk minarenin Gaferli ve Halil Ağa camilerinde kuzeybatı köşede ve Aydınli ve Bahçeli camilerinde ise kuzeydoğu köşede ve doğu duvarı üzerinde konumlandığı söylenebilir. Dört ayak üzerinde, dört kemerli köşk minarelere, Kapadokya Bölgesinde pek çok yerde rastlanmaktadır. Eski Zelve Köyü Cami (yarı kaya oyma mekân), Gülşehir Kızılkaya Köyü'nde Karzaçay Hatun Cami, Nevşehir Orta Bekdik Cami, Mustafapaşa'da (Sinason) Cami Kebir, Ürgüp'te Taşkınpaşa Cami, Ortahisar'da Abdioğlu Cami ve Nevşehir Kale Mahallesi'nde bir mescit köşk minareli dini yapı örnekleri arasında sayılabilir (Sağcan, 2006: 23-28). Köşk minareler ilk olarak 16. yüzyıl Klasik Osmanlı Mimarisi'nde görülmektedir. Özellikle İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yapılan bazı camilerde minber minare/tepsi minare adıyla da anılan köşk minarelerin kullanıldığı söylenebilir. Sinan'ın çocukluğunun geçtiği Kayseri'nin bazı cami, mescit ve çeşmelerinde (Çakalız Cami, Güllük Cami, Kadı ve Seyitgazi camilerinin çeşmeleri vb.) gördüğü köşk minareyi; kendi adına yaptırdığı Mimarbaşı Sinan Ağa Mescidi, Karagümrük Emir Ali Çelebi Mescidi ve Büyük Çekmece'de Sokollu Mehmet Paşa Mescidi örneğinde olduğu gibi İstanbul'a taşınması tesadüf değil, bilinçli bir seçim olmalıdır.

Göreme’de çalışma kapsamında irdelenen dört camiden ikisinin (Bahçeli ve Halılağa camileri) güney bölümünün bir kısmı kaya oymadır (Budak 2018: 29-35, 325-336). Bundan başka irdelenen camilerin tümü mihrap duvarına dikey uzanan askı kemerli, kaburga beşik tonoz tavanlı, 3 nefli bir plan şemasına sahiptir. Camilerden sadece Gaferli ve Bahçeli camilerinin son cemaat yeri yoktur. Üç nefli askı kemerli kaburgalı beşik tonoz tavanlı esas ibadet yerine sahip Gaferli, Aydınli, Bahçeli camilerinden farklı olarak Halil Ağa Cami 3 nefli bir harime sahip olmakla birlikte, orta sahinin beşik tonozunu askı kemerler değil 4 bağımsız ayak taşımaktadır. İrdelenen camiler arasında sadece 20. yüzyıla tarihlenen (1907) Bahçeli Camisi’nin mihrabı alçı iken, diğer camilerin mihrabı taştır. Ayrıca Aydınli ve Halil Ağa camisinin, Gaferli ve Bahçeli camilerinde görmediğimiz, son yıllarda yapılmış ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kitabesinden M1838 yılında yapıldığı anlaşılan Halil Ağa Cami dışında 3 caminin yapım tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Aydınli Cami inşa kitabesinin olduğu kısım günümüzde kapatılmış ve üzeri beyaz boyanmış olduğundan, kitabe metninin boya altında veya defineciler tarafından sökülmüş ve kapatılmış olabileceği düşünülmektedir. İrdelenen camilerin tümü yığma yapım tekniğinde, kesme taş malzeme ile yüksek duvarlarla çevrilmiş avluludur. Bahçeli ve Halil Ağa camilerinin avlularında son yıllarda yapılmış abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır.

Bezemele açısından en zengin olan cami Aydınli, Bahçeli ve Halil Ağa camileridir. M1907 tarihli Bahçeli Camisi’nin alçı mihrabının mukarnaslı kavsarası üzerinde geometrik geçmelerden oluşan bezemeler ile son yıllarda mermerden yapılmış minberin yan kanatlarındaki geometrik geçmelerden oluşan bezemeler dikkat çekmektedir. Aydınli Cami’de portal kemerinin kilit taşının her iki yanında yer alan üçer şekilde gruplanmış pano yüzeyinde altı kollu yıldız motifleri ve kemerin iki renkli olması; mukarnaslı kavsarası olmayan düzgün kemerli mihrabının kemer yayı üzerinde, portal kemerinde gördüğümüz yıldız motifli madalyonların yanı sıra, kemerin üst bölümündeki boşaltma kemeri içerisinde karşılıklı yarım ay ile bunların da üzerinde yazan Allah ifadesi yer almaktadır. Halılağa Cami bezeme açısından en ilgi çekici yapıdır. Caminin sütun başlıklarındaki bitkisel süslemeler, kaburgalı beşik tonozları taşıyan askı kemerlerin uçlarındaki gülbezekler, tonozun alt kısmında boydan

boya uzanan dendan şeklinde zikzak motifleri ve sütun başlıklarındaki bitkisel motifler geç dönem olsalar da harime estetik zenginlik sağlamaktadır.

Erken Hristiyanlık dönemi kiliselerinden olduğunu söyleyebileceğimiz Bezirhane Kilisesi ile Adı Bilinmeyen Kilise (Memiş Cingitaş Konutunun altı) plan tipolojisi açısından benzerlik göstermemektedir. Kapadokya Bölgesi'nde çok sık karşılaştığımız kaya kiliseler arasında yer alan bu iki kiliseden Bezirhane Kilisesi 3 nefli 6 sütunludur. Bezirhane Kilisesi, Adı Bilinmeyen Kilise gibi doğal bir kaya içerisine yapıldığı için narteks, atrium gibi bölümleri mevcut değildir. Bezirhane Kilisesi'nin duvarlarında ve apsisinde olması gereken freskler mevcut değildir. Özgün yapısında tamamen fresksiz yapılmış ve sonrasında yaptırılan aziz veya azizelerin anısına saygısızlık olabilir düşüncesiyle fresk yapımına müsaade edilmemiş olabilir. Hristiyan ikonografisinde sıklıkla karşılaştığımız sahneler ise; tek nefli plan tipinden ibaret olan Adı Bilinmeyen Kilise'nin üst bölümünde ve alt kısımlarında az da olsa görülmektedir. Üst bölümde sadece kırmızı renkte geometrik desenler, alt bölümlerde ise Hristiyanlıktan alınmış konuların olduğu freskler yer almaktadır. Zaman içerisinde bozulduğu için tam anlaşılabilen bu fresk, Aziz Hieron'un bu bölgede yaşadığı bilindiğinden kilisenin onun adına yaptırılmış olabileceği de düşünülebilir.

Göreme Kentsel Sit Alanı dışında diğer kiliseler arasında Yusuf Koç Kilisesi, Durmuş Kadir Kilisesi ve Aziz Hieron Şapeli de yer almaktadır. Bunlardan Yusuf Koç Kilisesi adını, burasını bir zamanlar güvercinlik olarak kullanan Yusuf Koç isimli kişiden almaktadır ve Bezirhane Kilisesi gibi fresksizdir. Kilise Adnan Kahveci Sokağı'na yaklaşık 100 m mesafededir. İki nefli kilise Bezirhane ve Adı Bilinmeyen kiliseler gibi kaya oyma mekânlıdır. Merkezde yer alan Durmuş Kadir Kilisesi Kentsel Sit Alanı dışında Maşat Mevkii olarak bilinen bölgeye 200 m mesafede yer almaktadır. Bazilika planlı bu kilise, Bezirhane ve Adı Bilinmeyen Kilise gibi tamamen kaya oyma mekânlı olup Bezirhane ve Adı Bilinmeyen Kiliselerinden büyüktür. Göreme Kentsel Sit Alanı dışındaki bir başka kilise de Aziz Hieron adına yapıldığı bilinen Aziz Hieron Şapeli'dir. Şapel Uçhisar'a giden yolun solunda yer almaktadır. Aziz Hieron'un M.S. 3. yüzyılın ortalarında Göreme'de bulunması, bölgedeki birçok kilisede de

(Tokalı Kilisesi, Belisma Köyü Kilisesi vb.) fresklerinin olması bu dönemde bölgenin önemli azizlerinden biri olduğunu da göstermektedir. Kentsel Sit Alanı içerisindeki 8 anıtsal yapının parsel konumları tamamen ayırık nizamdadır. Bezirhane Kilisesi'nin, doğal bir kaya oyma içerisinde olduğu için parseli söz konusu değildir. Tablo 2'de Göreme'de somut kültür mirası kapsamında irdelenen anıtsal yapıların mimari özelliklerinin karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.













İrdelenen tüm camiler, Adı Bilinmeyen Kilise ile iki çeşmenin de iki veya üç yönden cephe aldığı görülmektedir. Gaferli, Aydınli ve Halil Ağa camileri (Bkz. Şekil 4, 5, 7) köşe parselde konumlanmıştır. Parseller içerisinde büyüklükleri en fazla olan camiler Aydınli ve Halil Ağa camileridir. En küçük parselde sahip yapılar ise çeşmelerdir. Gaferli Cami Çeşmesi ile Cevizli Sokak Çeşmesi tek yüzlü herhangi bir bezemesi olmayan çeşmelerdir. Gaferli Cami Çeşmesi bölgede, tonoz tavanlı olması ve bu tavanın yalak üzerinden itibaren ileri doğru devam etmesi bakımından da tek örnektir. Ayrıca çeşmenin hem sokak çeşmesi hem de caminin şadırvanı olarak cemaatin abdest alması için kullanılması açısından önemlidir. Çalışma kapsamında irdelenen iki çeşme de haznelidir. Sadece Cevizli Sokak Çeşmesi boşaltma lülesi de dahil çift lüleli olması ve sağ tarafında basık kemerli kapılı bir mekana sahip olması açısından Gaferli Cami Çeşmesi'nden farklılaşmaktadır ve nadide (unique) bir örnektir. Göreme merkez kentsel sit alanı içerisinde ele aldığımız anıtsal yapıların biçimlenmesinde ve mimari karakterinin oluşmasında, topografyanın dikkate alınmış olması doğal verilere uyumlu, yapım maliyeti ucuz, organik bir yerleşim modeli oluşturmuştur.

Tarihi kentler, sosyo-ekonomik, kültürel ve fiziksel değerleri ile kültürel mirasımızın önemli unsurlarıdır. İçlerinde barındırdıkları anıtsal ve sivil mimari örnekleri, yaşam alanları ile bu yerleşimler, günümüzde yok olmuş uygarlıkların kültürünü, sahip olduğu teknolojiyi ve en önemlisi sosyal yaşamı bizlere aktarmaktadır. Göreme'de tarihi dokunun belli oranda korunmuş olmasının önemli girdilerinden biri; yerleşimin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki ekonomik ve politik anlamda dinamik yapısıdır. İmar hareketlerinin hız kazandığı Osmanlı Dönemi'nde, başta kamu ve dini yapılar olmak üzere 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan

onarımlar dikkat çekerken 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir şekilde kendisini gösteren batılılaşma hareketlerinin Göreme’de irdelediğimiz camilerde de belli oranda etken olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi’nde ulaşım ağı bakımından önemli bir yere sahip olan yerleşim, Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında da önemini korumuştur. Bu dönemde Gaferli, Orta, Aydınli ve İsalı gibi tarihi mahallelerde önemli bir değişim olmamasına karşın, 1970’li yıllardan itibaren şehircilik anlayışıyla gelen değişim ile yerleşimin kuzeyinde Beşinci Mahalle ve Afet Evler Mahallesi’nin bir bölümünde yapılaşma artmıştır. Günümüzde tarihi çevreyi koruma kaygısı, tarihi yerleşimlerin toplumun gereksinimleri doğrultusunda yaşayan kent dokuları olarak değerlendirilmesi, ülkelerin kültürel ve tarihi miraslarına, geçmişlerine verdikleri değerlerin göstergesi olarak görülmektedir. Tarihi çevrenin yok olması ve zarar görmesi sadece mimari ve estetik yönden değil, kültürel ve tarihi değerlerin de yok olması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle somut kültür mirasının tarihi doku bütünlüğü içerisinde korunması gerekliliği anlaşılmıştır. 1970’li yıllardan itibaren Göreme’de bilinçli bir koruma yaklaşımının az da olsa başladığı söylenebilir. Bu bağlamda irdelenen camilerin tümü Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımlar ile günümüzde özgün dokularını belli oranda da olsa, koruyarak işlevlerini sürdürmektedir. Benzer durum Gaferli Cami Çeşmesi ile Cevizli Sokak Çeşmesi için de geçerlidir. Tescilli 2 kilise de metruk vaziyettedir ve ikisinin de acil onarılması gerekmektedir. Göreme’de tescilli ve tescili önerilen anıtsal yapıların korunmasında öncelikle bölge halkının bilinçlendirilmesi, sahip olduklarının değerlerin fark ettirilmesi sağlanmalıdır.

VAZİYET PLANI	FOTOĞRAF	YAPIM TEKNİĞİ	MALZEME	PLAN ŞEMASI	ÜST ÖRTÜ	SON CEMAAT YERİ
---------------	----------	---------------	---------	-------------	----------	-----------------

Gaferli Cami			Yığma yapım tekniği	Kesme taş	Üç nefli cami (harim tek mekân)	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Son cemaat yeri yok
Aydınlı Cami			Yığma yapım tekniği	Kesme taş	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta kiremit örtülü, beşik çatılı	Ortada 2 bağımsız ayak ve 3 nefli, kemerli son cemaat yeri
Bahçeli Cami			Yığma yapım tekniği ve kaya oyma	Kesme taş ve kısmen kayanın mekân	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Son cemaat yeri yok
Halil Ağa Cami			Yığma yapım tekniği ve kaya oyma	Kesme taş ve kısmen kayanın mekân	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Ortada 4 bağımsız ayak ve 2 sıra 3 nefli, kemerli son cemaat yeri
Bezirhane Kilisesi			Kaya oyma	Kaya oyma mekân	Üç nefli kaya kilise	İç mekânda 3 nefli beşik tonozlu, dışta kaya kütle	Kaya
Adı Bilinmeyen Kilise			Kaya oyma	Kaya oyma mekan	Tek mekânlı	İç mekânda beşik tonozlu, üzerinde konut var	-

Gaferli Cami Çeşmesi			Yığma yapım teknîği	Kesme taş	Tek yüzlü, kaburgal ı beşik tonozlu, askı kemerli	Düz damlı, hazneli	-
Cevizli Sokak Çeşmesi			Yığma yapım teknîği	Kesme taş	Tek yüzlü, beşik tonozlu, kemerli	Düz damlı, hazneli	-

Tablo 2: Göreme Anıtsal Yapıların Mimari Özelliklerinin Karşılaştırılması (F.Toruk Arşivi)

KAYNAKÇA

Google Görseller Bezirhane Kilisesi

<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme+Bezirhane+Kilisesi>, (Erişim Tarihi:10.08.2021)

Akyürek, Engin. (1988). Kapadokya (Editör. Metin Sözen) *Kapadokya'daki Bizans* ss. 228-395

Alev, Ayten Fatma. (2014). Kappadokia Göreme Vadisinde Meryem Siklusu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anonim 1, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> (Erişim Tarihi 11.11.2021)

Anonim 2, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 660 Sayılı İlke Kararı <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup.html> (Erişim Tarihi 11.11.2021)

Budak, Ayşe. (2018). *Mimarsız Mimarlık Kapadokya Bölgesi Kaya Oyma Camileri*, Akademia Yayınları, Konya.

Coşkuner, Buket. (2009). 11. Yüzyıl Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Diehl, Charles. (1957). *Byzantium: Greatness and Decline*. Rutgers University Press.

Efe, Emel. (2019). Tarihsel Katmanlaşmanın Belgelenmesi, Doğal ve Fiziksel Çevrenin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesi: Kapadokya Örneği, *Ömer Halis Demir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, ss. 1204-1227, Niğde.

Epstein, Ann Warthon. (1980). The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme Valley, *Cappadocia Cahiers Archéologiques*, Cilt: 29, pp. 27-45. Paris.

Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 1,
<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme1919+Foto%C4%9Fraf+&tbm=isch&ved>
(Erişim Tarihi 25.07.2021)

Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 2,
<http://www.eskiturkiye.net/2913/goreme-1919#lg=0&slide=0>
(Erişim Tarihi 25.07.2021)

Google Görseller, Göreme Bezirhane Kilisesi,
<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme+Bezirhane+Kilisesi&sxsrf=AOaemvLDWTi7O1pXEz9wTVfOG5v57B9saw:1632577071699&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=>
(Erişim Tarihi: 26.06.2021)

Google Görseller, Göreme,
<https://gezilmesigerekenyerler.com/gezilecek-yerler/goreme-tarihi-milli-parki-nasil-gidilir-gezilecek-yerleri.html> (Erişim Tarihi: 10.05.21)

Google Görseller, Göreme Haritası,
<https://www.kapadokyaweb.com/fotograf/kapadokya-haritasi-1>
(Erişim Tarihi: 26.06.2021)

Göreme Belediyesi Arşivi KAİP Raporu, 1992.

- Grant, Michael. (2000). *Roma'dan Bizans'a* (Çeviri: Zühre İlkelen), s. 83. İstanbul.
- Haldon, John. (2003). *Byzantium at War AD 600–1453*. Routledge Imprints
- Hild, Friedrich and Restle, Marcell. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperial Byzantiner*. Wien.
- İşcen, Yavuz. (2008). Göreme Belde Merkezindeki Kiliseler, *Peri Bacası Dergisi*, Ağustos 2008 Sayısı, ss. 18-19, Nevşehir.
- Jerphanion, de Guillaume. (1925-1942). *Une Nouvelle Province de l'art Byzantin, les églises rupestres de Cappadoce*, 5 vol. Paris.
- Karaca, Ceylan. (2013). Göreme Açık Hava Müzesi' nde Bulunan Azizi Barbara Kilisesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kostof, Spiro. (1989). *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*. Oxford University Press.
- Kuran, Ercüment. (1997). XVI ve XIX. Yüzyıllarda Nevşehir, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 15, s. 167, 170, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Levçenko, M. V. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi* (Çeviri: Maide Selen). s. 11, 143, 166-169, 197. İstanbul.
- Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi (2019).
- Ostrogorsky, Georg. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. TTK Yayınları, (Çeviri: Fikret İştan)
- Ötüken, Yıldız. (1984). Kappadokia Bölgesinde Kapalı Yunan Haçı Planlı Kaya Kiliselerde Fotoğraf Programı *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 143-154, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ötüken, Yıldız. (1987). *Göreme*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ramsey, William Mitchell. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Restle, Marcell. (1967), *Byzantine Wall Paintings in Asia Minor I-III*. Irish University Press.

Rodley, Lyn. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. pp. 4-5. Cambridge University Press.

Saçcan, Faruk. (2006). Kapadokya'da Köşk Minareler, *Nevşehir Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, s. 23-28. Nevşehir.

Strabon, (2012). *Antik Anadolu Coğrafyası C.XII* (Çeviri: Adnan. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tanburoğlu Nermin. (2001). Kapadokya Bölgesi Göreme Vadisinde Bulunan Karanlık Kilise Duvar Fotoğrafları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Tekin, Oğuz. (2000). *The Kingdom of Cappadocia During Hellenistic and Roman Times*. (Editör: Metin Sözen). p. 218. İstanbul.

Temiztürk, Halil. (2016). Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi, *KTÜİFD*, Cilt: 3, s.35-61, Trabzon

Texier, Charles. (1876). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. II, (Çeviri: Ali Suat). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları. Ankara.

Thierry, Nicole. (1971). *The Rock Churches, Arts of Cappadocia*. (Editor: Luciano Giovannini). pp. 129-171). Geneva: Nagel Publishers.

Toruk, Ferruh. (2019). Göreme Fotoğraf Arşivi. Ankara.

Uğuz, Ebru. (2012). Dünya Miras Alanlarının İzlenmesine Yönelik Bir Envanter Çalışması Geliştirilmesi: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Van Dam, Raymond. (2002). *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*. p. 15, 182. University of Pennsylvania Press.